

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ВИХОВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ

М. А. Бойчук

кандидат політичних наук, здобувач

Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Впровадження громадянської освіти в Україні розглядаються крізь реалії сучасних соціальних перетворень.

Ключові слова: демократія, громадянська освіта, виховання.

Визнання об'єктивної зацікавленості нашого суспільства в розвитку системи громадянської освіти, то це передбачає розробку цілої низки заходів із формування і підтримки системи політичної освіти, яка буде охоплювати всі верстви населення. Першими кроками в цьому напрямку слід вважати кроки частини науковців та громадських діячів, які докладають зусиль до розвитку громадянської і політичної освіти в Україні. Вони сьогодні об'єднані в ряд громадських організацій та фондів, які бачать свою мету в навчанні жити за умов демократичного устрою, сприянні розвитку громадянської культури населення, в першу чергу учнів та молоді нашої країни. Завдяки їх діяльності виробляються її концептуальні засади, підвищується кваліфікація вчителів та викладачів навчальних закладів різного рівня, ще багато чого, потрібного для розвитку правової та політичної культури громадян України. Але зрозуміло, що цього поки цілком не достатньо.

Систему державної політичної освіти складають шкільні та вузівські політологічні курси, аналітико-політичні програми державних теле- та радіокомпаній, політичні рубрики газет та журналів, що контролюються урядом.

Якщо брати політичні партії, то в їх структурі також діють свої системи політичної освіти, за допомогою яких діють свої системи, партійні маси інформуються про цілі і завдання партії, програмні принципи її діяльності, стратегію і тактику. Потрібно зазначити, що системи партійної освіти включають в себе партійні школи, гуртки політичних знань, теоретичні та пропагандистські журнали та газети. Слід відзначити, що потужні партії мають свої телеканали та друковані видання або свої програми, які контролюються.

Але за суттю, сучасна освітня модель в Україні є системно-консервативною. "Багаж" знань, що надається тому, хто навчається, розрахований на "всі випадки життя", однак основна частина цього багажу часто не зна-

ходить застосування у його подальшій практичній діяльності. Ідеальний учень чи студент – "ходячий енциклопедичний збірник", але при цьому він здебільшого зовсім не готовий жити і працювати в умовах, які динамічно змінюються, не може відшукати у гігантському калейдоскопі одержаних знань, переконливі відповіді на складні питання сьогодення, відстояти власну життєву позицію і бути толерантним до інших точок зору, поводитися у демократичний спосіб. Отже, очевидно, насамперед, є потреба у реформуванні змісту демократичної освіти в Україні.

Саме тому визнаною метою Державного освітнього стандарту є створення умов для свідомої орієнтації учнів у сучасному світі, суспільстві, формування у них відповідної активної соціальної та громадянської позиції, підвищення рівня духовної культури школярів, активного включення в соціально-політичне та економічне життя суспільства. Надзвичайно важливим є рішення почати з вересня 2004 р. вивчення в середній школі предмету "Громадянознавство".

Державними стандартами також передбачено вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Серед них чи не провідне місце належить вимогам, згідно з якими ті, хто навчається, повинні мати уявлення про політичну сферу та її роль у житті суспільства, знання структури, ролі органів та інститутів державної влади і їх співвідношення з діяльністю політичних рухів, партій та громадських урядових і неурядових об'єднань і організацій, основних процедур взаємодії громадян і держави, структурних елементів та механізмів функціонування політичної системи України, процедури участі у виборах.

Чи не вперше поставлена вимога навчити школярів вмінню працювати з матеріалами ЗМІ, характеризувати особливості політичного життя у громадянському суспільстві, особливості виборчої системи як показника рівня демократії в суспільстві [2, 5].

Але для підвищення рівня ефективності впровадження вищезазначених реформ необхідно здійснити ряд практичних кроків. У першу чергу, це стосується ресоціалізації педагогічних кадрів, формування у педагогів (в тому числі і майбутніх) позитивного ставлення до демократичних цінностей, готовності до прийняття нових форм взаємодії в соціальних групах. Не менш важливими є заходи з професійної підготовки і перепідготовки педагогів, опанування ними нових форм навчання і освітніх технологій.

Сьогодні необхідно змінити акценти при визначенні показників якості політичної освіти з оцінки успішності засвоєння конкретної інформації (це лише проміжне завдання політичної освіти) на оцінку рівня таких характеристик, як здатність до продуктивної взаємодії, толерантність, відповідальність, готовність до самостійного вибору, ставлення до демократичних цінностей тощо. Слід здійснити перехід від предметно орієнтованого до критеріально орієнтованого типу політичної освіти, логіку і зміст якого складають не сума знань та вмій з окремих питань, а певні якості особистості, характер її мислення, соціальні й культурні орієнтації.

Істотний елемент освітнього процесу у цій моделі – створення сприятливих умов для активного осмислення інформації. Це залучення тих, кого навчають, до дослідницьких проектів, їх участь у публічних дискусіях з різних проблем.

Провідну роль в реалізації громадянської освіти відіграють освітньо-виховні заклади (формальної і неформальної освіти): дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади I-III ступеня, гімназії, колежіуми, ліцеї, спеціалізовані школи), професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища, інститути, університети, заклади післядипломної освіти та інші вищі навчальні заклади), позашкільні навчальні заклади (центри, будинки, станції, установи, клуби, бібліотеки); заклади та установи культури, громадські (неурядові) організації.

Важлива роль у формуванні громадянськості має належати сімейному вихованню. Саме в сім'ї формуються базові цінності світогляду молодого громадянина демократичної держави.

На становлення громадянської свідомості впливають також політичні партії, громадські організації та асоціації (молодіжні, жіночі, правозахисні, екологічні тощо).

Виконувати завдання громадянської освіти та просвіти мають також засоби масової інформації, пропагуючи ідеї громадянськості,

публікуючи відповідні матеріали, випускаючи навчальні теле- та радіопередачі.

Сприятливі досягненню цілей громадянської освіти значною мірою покликані різноманітні благодійні та філантропічні організації та фонди шляхом підтримки організації виховних заходів, конкурсів, семінарів, тренінгів, надання грантів для розробки науково-методичних матеріалів, посібників, підручників, фінансової підтримки публікацій [2, 5].

Отже, система політичної освіти включає три головні сфери: а) політичну освіту дорослих та громадянську освіту юнаків, б) політичне навчання державних службовців і громадсько-політичних діячів, в) академічне вивчення політики як предмету наукового пізнання. Кожній з названих сфер властиві відповідні мета, зміст і форми політичної освіти. Мета академічної політичної освіти полягає у підготовці дослідників та викладачів політичної науки, її зміст складають поняття й теорії політичної науки, а формами є різноманітні види навчальної й дослідницької роботи. Щодо політичного навчання мета має бути визначена як формування професіоналізму суспільного керівництва і політичної дії, зміст – як технології керування, розв'язання конфліктів тощо, а форми – усілякі тренінги, семінари, курси тощо.

Сьогодні “демократизація навчання” вже повинна бути закладена в самій структурі освіти, поза залежністю від предмета, який вивчається і навіть віддалено не буде нагадувати політико-ідеологічну доктрину. Дж. Дьюї в роботі “Демократична держава” писав, проаналізувавши теоретичні моделі демократії та її реалії: “Демократичне співтовариство громадян все ще знаходиться в основному в зародковому і неорганізованому стані” [3, 44]. Саме тому підготовку громадян для співтовариств в школах він вважав найважливішою задачею демократичної освіти.

Відомі сучасні американські вчені Р. Мошер, Р. Кені і Е. Гаррод у своїй фундаментальній праці “Виховання громадянина: демократичні школи” з цього приводу зазначають, що через свою участь у системі демократичного управління школою учні не тільки пізнають, як важко самому бути демократом, але і починають розуміти, з якими складностями сполучене демократичне управління будь-якими великими і різнорідними групами людей. Разом з тим вони осягають ті переваги, які несе демократія в порівнянні з іншими формами управління, і тим самим готуються жити і працювати в демократичній країні [5, 4].

Як і в Європі, впровадження громадянської освіти в Україні здійснюється у різний спосіб: у формі окремого предмета, через інші навчальні дисципліни (міжпредметний підхід), у межах позакласної роботи та заходів у громаді,

та через участь школярів у діяльності органів шкільного самоврядування. У навчальних закладах використовуються всі зазначені підходи або певні їх комбінації.

Учасниками Всеукраїнської науково-практичної конференції “Соціальна компетентність педагога як системотворчий чинник громадянської освіти і виховання” (м. Євпаторія, 26-28.09.2001 р.) були висловлені рекомендації, у проекті Національної доктрини розвитку освіти України, визначити громадянську освіту і на факультетах соціально-гуманітарного спрямування вищих педагогічних закладів освіти ввести спеціалізацію “викладач з громадянської освіти”, включити до навчальних планів вивчення в 9-11-х класах загальноосвітніх шкіл, у профтехучилищах та вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації окремих предметів “Громадянська освіта” чи “Громадянство”, інтегруючи в ньому існуючі предмети “Правознавство”, “Людина і суспільство” та інші [6, 3].

Російські автори посібника для вчителів “Громадянська освіта: зміст і активні методи навчання” пропонують наступний методичний набір у парадигмі демократичного навчання: “Педагогічні форми і методи містять у собі спільну групову роботу, дебати, моделювання, рольові ігри, дискусії, індивідуальні і групові проекти, обговорення в комітетах, запрошення спеціальних доповідачів, а також новаторські підходи до усних і письмових завдань. Ці методи навчання не тільки підвищують інтерес учнів до предмета, але і забезпечують глибоке засвоєння змісту, вироблення громадянських навичок, прихильність до демократичних цінностей” [1, 56].

Цілі і цінності освіти, виведені шляхом колективного пошуку істини, повинні стати основою для громадянської освіти, бути покликані сучасною епохою. До цих цінностей та якостей відносяться: слухняність, пріоритет колективних інтересів над індивідуальними, патріотизм і служіння батьківщині, чесність, конформність, відповідальність держави за людину; індивідуалізм, незалежність та ініціативність, патріотизм і служіння батьківщині, особиста відповідальність, повага до різноманіття, чесність.

Водночас у багатьох школах можливості учнівського самоврядування не використовуються повною мірою, а голосу учня бракує сили і впевненості. Школа не завжди розглядається як місце для обговорення спірних питань або проблем країни загалом чи конкретної громади.

Немає традиції виховання учнів як поінформованих, відповідальних і, зокрема, критичних, громадян. Окрім проектів на зразок

„Громадянська освіта – Україна”, не проводиться діяльність з розроблення навчальних планів і програм спеціально з метою врахування суперечливих питань або з підготовки вчителів для їх викладання. Ресурси обмежені, і їх не завжди легко отримати [7].

Ще одним важливою проблемою для системи громадянської освіти в Україні стає проблема позашкільного освоєння основ демократії. Участь школярів у суспільному житті не повинна обмежуватися рамками формальної освіти. Це молодіжні рухи, клуби, робота волонтерських організацій і соціальних команд. Більшість дослідників підкреслюють, що без демократичної школи не можна вчити демократії. У згаданих раніше рекомендаціях Ради Європи відзначається, що “демократії найкраще вчитися в демократичній атмосфері” [4].

Таким чином, необхідною складовою громадянської освіти стає позакласна та позашкільна діяльність школярів. Для цього можуть застосовуватись найрізноманітніші форми та методи роботи: традиційні предметні тижні, лекції, творчі зустрічі, екскурсії та експедиції, яким надається громадянське спрямування. Доцільним є проведення диспутів, дебатів, заходів змагального характеру. Діяльність дитячих клубів різного спрямування, дитячих та молодіжних громадських організацій також сприяє розвитку громадянської освіти. Участь в їх роботі, з одного боку, дає можливість учням отримати безпосередній громадянський досвід, а з іншого – залучити їх до проведення різноманітних заходів, у тім числі громадянськоматематичної тематики.

Інституційна демократія передбачає також принципово нову роль представницьких органів навчальних закладів (загальних зборів, рад, комісій тощо), студентського та шкільного самоврядування, незалежної вузівської та шкільної преси. Вони мають виступати не формальним додатком, “п’ятим колесом до воза” адміністрації школи чи університету, яким вони є зараз, а повноправним і впливовим учасником процесу формування і реалізації його виховної освітньої політики.

Саме досвід участі в студентському чи шкільному самоврядуванні матиме вирішальне значення для формування активної позиції молоді щодо реалізації демократичних ідеалів та цінностей, підготовки фахівців нового типу, які б поєднували глибоке знання предмету з громадянською активністю, відповідальністю та компетентністю, творчим ставленням до праці і життя.

Наприклад, сьогодні політична освіта (politische Bildung) в Німеччині – це широка система суспільного виховання, наукових досліджень у цій сфері, а також теоретичних

концепцій подолання соціальних проблем шляхом роз'яснення ймовірних напрямків їх рішення і надання можливості вибору з них.

Ця система охоплює школи і вищі навчальні заклади, державні і громадські організації, приватні фонди і просвітительські установи. Вони здійснюють освітні, дослідницькі і музейні проекти, орієнтовані на різні вікові і соціальні групи, торкаються у своїй діяльності актуальних історичних, соціальних і політичних питань.

У межах шкільної освіти суспільствознавство та уроки політики належать до обов'язкових предметів в школі. Ці предмети покликані дати всім молодим людям базові знання про державу і суспільство і виховувати їх в душі демократичного мислення.

Поряд зі школами існує велика кількість організацій, які займаються політичною освітою. На відміну від школи, вони пропонують навчання на добровільних засадах. Держава надає організаційну і фінансову підтримку для проведення позашкільної політичної освіти.

В Німеччині позашкільна політична освіта для молоді здійснюється як недержавними (вільними) інституціями (громадськими організаціями, церквами, молодіжними політичними організаціями, молодіжними освітніми центрами тощо), так і державними (управліннями у справах молоді, земельними центрами політичної освіти, молодіжними освітніми центрами, фінансованими державою).

Політична освіта для дорослих частково провадиться державними інституціями (народними університетами, земельними центрами політичної освіти). Більшу ж частину роботи беруть на себе недержавні організації (церковні і профспілкові організації, політичні фонди, освітні центри фірм, академії на базі громадських об'єднань тощо).

В Німеччині склалося об'єднання провідників політичної освіти, до якого входять Федеральний комітет політичної освіти (bap), спільна ініціатива провідників політичної освіти для молоді (gemini) та Коло католицьких соціальних освітніх центрів (KKSOZ).

В Україні ж авторитет та повагу в різних сферах молодіжної активності (крім таких традиційно потужних, як Національна скаутська організація України "Пласт", Спілка української молоді в Україні та ін.) здобули нові всеукраїнські молодіжні громадські організації та об'єднання органів студентського самоврядування, а саме: "Всеукраїнська студентська рада", "Студентська рада Києва", "Фундація регіональних ініціатив", "Студентська республіка", "Молода просвіта", "Дебатна академія", "Молодіжний націоналістичний конгрес", "Ко-

легія молодих управлінців та юристів", "Європейська молодь України", "Спілка ініціативної молоді" та інші. Згадані організації є незалежними, кожна з них працює у своєму напрямі [8, 54].

Політична освіта також має поширюватись одночасно на всі покоління громадян, оскільки свобода політичного вибору, як фундаментальна умова демократії, охоплює індивідуальні і колективні аспекти самоуправління або автономії. Вся освітня система має відповідати духу, потребам і цілям демократичного суспільства і бути зорієнтованою на формування активної, автономної, незалежної, уповноваженої, не патерналістської особистості, яка почувається і сприймається суспільством як самостійна цінність, а інтереси її визнаються пріоритетними. На кожному рівні політична освіта має бути спрямована на підвищення громадянської компетентності і громадянської відповідальності особи, сприяти аргументованому прийняттю фундаментальних цінностей і принципів демократії.

Мета політичної освіти дорослих відрізняється від громадянської освіти юнацтва тим, що це є політичне інформування, забезпечення участі людей у суспільних справах, а у випадку ж з громадянською освітою – політична соціалізація юнацтва. Зміст цих різновидів політичної освіти полягає відповідно у поясненні поточних подій, політичних рішень, суспільних проблем і способів їх подолання та, з іншого боку, у наданні політичних, економічних, юридичних, психологічних, етичних тощо знань. Формами такої освіти у першому випадку є лекції, бесіди, дискусії, зустрічі з політиками, а у другому – уроки, позакласна робота, позашкільний вплив тощо.

Названі сфери політичної освіти розрізняються й відповідними кожній інститутами здійснення такої освіти. Це – університети й дослідницькі інститути для академічної сфери, система навчання державних службовців, спеціалізовані тренінги й семінари, відповідна діяльність політичних партій для політичного навчання, сім'я й заклади освіти для громадянської освіти, дискусійні клуби й лекторії, неурядові організації й засоби масової інформації для політичної освіти дорослих.

В суспільствах же, що, подібно до України, перебувають у фазі демократичного транзиту, переходу від тоталітарного чи авторитарного до демократичного врядування, завдання такої освіти пов'язане з необхідністю створити визначальну передумову перетворень – сприяти формуванню демократично налаштованих громадян, урядовців та політиків.

Освіта в громаді – це складний навчальний процес, який потребує детального

планування, демократичних рішень і активного залучення громадян до її втілення. Винятковими рисами цієї форми навчання є добровільна волонтерська згода на участь у ньому, часті зміни вчительських та учнівських ролей, а також ті зміни, що виникають як результат колективної дії у громаді та у житті її учасників. Навчання в громаді виражає бажання її дорослих членів вчитися один в одного та бути залученими до активної участі у житті суспільства. Термін громадська освіта часто пов'язують із поняттям "розвиток громади", яке Г. Маккласкі визначає як взаємодію між громадою та її членами, що веде до вдосконалення обох [10, 419].

Навчальні ініціативи, які виникають на засадах громад, організують для дорослих з метою вдосконалення та відновлення громад, забезпечення громадянської і правової освіти. Ознаками громадських освітніх ініціатив є орієнтація на повсякденні проблеми, координування послуг та їх постачання населенню, тісна співпраця зі школою, родиною, сім'єю. Вони орієнтовані на виховання

"особистостей, які були б здатні до ефективного самоуправління" [9, 141].

Поєднання державних і громадських зусиль щодо побудови системи демократичної громадянської освіти для дорослих може стати моделлю становлення соціального партнерства для реконструкції основних сфер життєдіяльності нашого суспільства. Об'єднання певних соціальних груп, зацікавлених у розвитку та вирішенні соціокультурних проблем, можуть бути дієвою силою, здатною ініціювати позитивні зміни в реалізації засад соціальної політики міст та менших громад, відстоюванні громадянських прав і прав людини. До ефективних інституцій громадянської освіти та виховання молоді й дорослих належать численні громадські та молодіжні організації, чия значущість в Україні поки що недооцінюють. Однак становлення системи громадянської освіти дорослих допоможе індивідам реалізувати себе та брати активну участь у розбудові демократичного громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гражданское образование: содержание и активные методы обучения* / Ред. С. Шехтера и Н. Воскресенской; При участии А. Иоффе и Ч. Уайта. – М.: ЗАО "Учительская газета", 1997. – 432 с.
2. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти* // Освіта України. – 2004. – № 5. – С.1-13.
3. *Дьюи – Нибур: профіли нового лібералізму* // Поліс. – 1994. – № 3. – С.27-46.
4. *Милуков П.Н.* Очерки по истории русской культуры: В 3 т. – Т.2.Ч.2. Искусство. Школа. Просвещение. – М.: Прогрес-Культура, 1994. – 496 с.
5. *Мошер Р., Кенни Р., Гаррод Э.* Воспитание гражданина: демократические школы / Пер. с англ.; Под общ. ред. Т.Э. Балуюян, Е.Я. Мигунова, Е.И. Яковлева. – М.: Народное образование, 1996. – 232 с.
6. *Постанова* Всеукраїнської науково-практичної конференції "Соціальна компетентність педагога як системотворчий чинник громадянської освіти і виховання" (м. Євпаторія, 26-28.09.2001 р.) // Інформаційний бюлетень проекту "Освіта для демократії". – 2001. – Вип. 6. – Жовтень. – 4 с.
7. *Проект „Громадянська освіта – Україна”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civiced.org.ua/report.php>
8. *Розвиток громадянського суспільства України в 2008 році : плани на майбутнє.* / [О.П.Айвазовська, О.Ю.Вінніков, Г.М.Голубовська-Онісімова та ін.; за ред. М.Лациби. Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство "Україна", 2009. – 84 с.
9. *Brookfield, S.* Organizing concepts and practices in adult education in the United States. In S. Brookfield (Ed.), *Training educators of adults: The theory and practice of graduate adult education* (P. 9-29). L.; N.Y., 1988.
10. *McClusky, H. Y.* Community development. In M. S. Knowles (Ed.), *Handbook of adult education in the United States* (pp. 416-427). Washington, D.C.: Adult Education Association of the USA. 1960.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2011 р.